

**Словесний образ України
в поемі Івана Багряного "Золотий бумеранг"**

Енциклопедія українознавства за редакцією Володимира Кубійовича називає Івана Багряного письменником, який спершу був відомий як поет, вказуючи при цьому на широкий діапазон його поетичної творчості – “від елегійної лірики й філософських медитацій до сатиричних темпераментних інвектив” [2:81]. Вагомість доробку Багряного-поета засвідчує й меморіальний напис на надмогильному його барельєфі програмових рядків із поеми “Мечоносці”: “Ми є. Були. І будем ми. Й Вітчизна наша з нами”. У власне поетичній частині творчої спадщини митця чільне місце посідає поема “Золотий бумеранг” з однойменної збірки, що вийшла в німецькому місті Новий Ульм у видавництві “Прометей” (за уточненими даними – “Українські вісті”) 1946 року.

Поему “Золотий бумеранг” Іван Багряний написав значно раніше: 1932 року в Харківській тюрмі, в одиночній камері. З п’яти її частин уцілили лише перша та фрагменти другої. Автор передмови до збірки Борис Подоляк (Григорій Костюк) відніс появу книжки до “поетичних несподіванок”, а саму поему, що дала назву збірці, схарактеризував як “величну симфонію космосу, повну людського і фантастично уявного” [1:634]. Важливим складником космогонічного уявлення поета є рідна земля, Україна, мальовничий образ якої продемонстрував не тільки глибину патріотичних почуттів автора, а й неабиякий талант володіння художнім словом.

Одним із основних засобів створення поетичних образів у поемі “Золотий бумеранг” є перифраз. У стилістиці пери-

фрази визначають як вид тропів і відносять до них образно-переносні найменування предметів та явищ, що нерідко містять емоційну оцінку зображуваного [4:471]. У формі перифраза Іван Багряний подає головний образ поеми, яким є колиска людства – Земля. Поет співає величний гімн своїй *Альма-Матер* (саме так іменується земна куля у тексті твору), яку він угледів “поетичним зором у безмежних просторах світобудови” [1:634]. Місткий художній образ, перетворений на емоційно актуалізований текстуальний символ, дозволив авторові, як підкреслив у згаданій вище і щойно цитованій передмові Григорій Костюк, “перейти до характеристики материків, країв, народів і – як апотеоза – України” [там само]. Словесний образ України займає центральне місце в розгортанні художньої ідеї поеми й насправді сповнений високої патетики, він містить чимало творчих знахідок, якими є його основні складники – перифрази.

Відкриває цілу галерею перифрастичних образів традиційна вказівка на пісенну вдачу українського народу: *край пісень* [1:163]. Далі акцент переноситься на трагічні сторінки історичної долі України, вимушеної з найдавніших часів протягом багатьох століть боронити свій край від численних нападників. Основу відповідних мікрообразів становить військова лексика: *пляцдарм сливе одвічних воєн, бойовиськ край* [1:163], *пляцдарм бойовиськ* [1:165]. Вигідне географічне положення України в центрі Європи ставало спокусою не для одного завойовника: *В Гелладу з Арктики проспект / Всіх завойовників завада, / Всіх завойовників об’єкт* [1:164]. Будучи постійним об’єктом ворожих зазіхань, українська земля водночас ставала на заваді недобрим намірам войовничих сусідів і диких орд нападників. Готовність і здатність наших предків відстоювати свою незалежність підкреслюється перифразами *земля Олегових героїв, земля Буй-Тура смілих воїв*, а також узагальненими образами вільнолюбства та нескореності рідного народу *край волелюбців, край мужів пре непокірних* [1:164]. Наведені вище перифрази становлять своєрідне тло для пода-

льшого творення словесного образу України в зіставленні природних її можливостей та реальних здобутків.

Захоплення мужністю свого народу й водночас усвідомлення підневільного його становища в різні часи, особливо в час написання поеми, викликали в уяві поета контрастне зіставлення *земля титанів*–“*нетитанів*” [1:164] – образ, у якому оптимістичне сприйняття ліричним героєм рідного краю суміщається з болісним переживанням ним гіркоти поразок і невдач, які перетворюють титанів на “нетитанів”. Проте оптимістична віра в свій народ переважає, оскільки відповідний контрастний мікрообраз супроводжується подальшим розгортанням початкового перифраза (*край пісень*): *земля веселих кобзарів, земля могутніх кобзарів* [1:164]. Звернімо увагу на синонімічну заміну означення кобзарів (*веселих* – *могутніх*), що характеризують чи не найпоказовіший атрибут української нації не лише за природними якостями, а й за здатністю протистояти недолі та злу. Завершальним у суцвітті яскравих перифраз є стверджувальний образ, повний життєвого оптимізму: *Край-Титан* [1:165], хоча перед тим Україна образно порівнювалась із дитиною: *Край-дитина* [там само]. Подання поряд несумісних, на перший погляд, порівняльних характеристик (*дитина* – *Титан*) мало на меті, з одного боку, показати лагідну й ліричну вдачу українського народу, його відкритість для майбутнього, з іншого, – передати віру в нездоланність народних устремлінь і духовний поступ України. Аж ніяк не випадково цей кульмінаційний перифрастичний образ у звеличуванні України стає для поета власною назвою – *Титан* (до речі, як і образ Землі – *Альма-Матер*).

Про Україну в поемі “Золотий бумеранг” Іван Багряний уперше прямо говорить у ХІХ розділі першої частини. Саме тут і з’являється перифрастичне означення рідної країни краєм пісень. Усі розглянуті вище перифрастичні образи у змалюванні України сконцентровані в наступному – ХХ розділі, який, очевидно, слід віднести до особливо значущих у розкритті авторського світовідчуття. Навіть в ув’язненні поет живе думою про долю свого народу й натхненно вірить у його

невичерпні творчі сили. І тут мимохіть виникає бажання провести паралель із співзвучною за патріотичним мотивом Шевченковою поезією “Садок вишневий коло хати” (“Вечір”), так само написаною у неволі. Досить близьким до шевченківського замилювання українською природою є багатобарвний образ із поеми Багряного, що своєрідним рефреном обрамлює й увиразнює зітканий із перифраз словесний образ України:

Лице – в zenіт. Коса – в цвітінь.
Рожеві руки – в моря синь.
Заквітчана, усміхнена
І мрійна над усіх вона [1:163, 164–165].

Різниця між зіставляваними елегійним малюнком Т. Шевченка та емоційно-патетичним віршовим рефреном І. Багряного полягає лише на рівні мовних засобів вираження поетичної ідеї: автологічної мови в першому випадку й металогічної, підкреслено тропеїчної – у другому. Наведена вище строфа може бути теж віднесена до аналізованих у цій статті перифразів, оскільки є образно-переносним найменуванням України, доповненим відповідними її оцінними епітетними характеристиками. Створений із низки художньо вартісних мікрообразів, цей розгорнутий перифраз відзначається як місткістю важливих поетичних смислів, так і структурно-семантичною та стилістичною цілісністю.

У першій частині поеми “Золотий бумеранг” Україну (і ширше – Землю, Альма-Матер) показано також у вигляді маленької копії – глобуса, що його тримає в руках маленький хлопчик. Останнього поет називає *сином Сонця* [1:165], *світла сином блакитнооким, любим мрійником з Землі* [1:166], і на нього він покладає особливі надії щодо позитивних змін у житті землян і, безумовно, свого народу. Юному будівничому нового світу адресовано рядки високої поетичної напруги:

Крути її, щоб аж свистіла!
Крути-крути, щоб аж гула!
Щоби просторами летіла,
Щоб над безоднями пливла,

Щоб в саяві сонця золотого,
Щоб без диявола лихого,
Щоб тільки жити і цвісти, –
Крути її!
Крути!
Крути... [1:166].

Стрижневим мікрообразом майбутнього оновленого світу є останній рядок розлого виписаної мети діяльності й руху: *щоб тільки жити і цвісти*. І це було непрямо вираженим протестом проти дійсності періоду тоталітаризму й жорстоких репресій.

Цитований щойно уривок із поеми Григорій Костюк характеризує як заповіт хлопчикові, представникові нового покоління, і називає “хвилюючою людською і справді героїчною фугою” [1:635]. І завершує критик розгляд цих рядків поеми “Золотий бумеранг” у передмові “Поезія, вічність, час” до однойменної збірки такими словами: “Про кого йде тут мова? Про Землю, чи, може, вужче, про Україну, чи, може, лише про глобус у руках хлопчика? Про все разом. Творці нової України не мисляться поза часом і простором. Мало того: час і простір не мислиться без творців України. Таким тоном про такі речі наші поети ще не говорили. Це мова чисто багрянівська. В цьому сенс, оригінальність і українська органічність поеми” [1:635]. Не можна не погодитися з думкою авторитетного літературознавця щодо гідного місця й важливої ролі України в поступі людської цивілізації, за переконанням творця “Золотого бумеранга”, про що свідчать і наші спостереження над одним із базових словесних образів поеми.

Місткий і перифрастично багатогранний образ України в поетичній творчості Івана Багряного не вичерпується аналізованою поемою. Його своєрідним розвитком є словесний образ дорогоцінного скарбу українського народу – його мови – в поезії “Рідна мова”, написаній сумнозвісного 1937 року в Хабаровську, далеко від отчого краю. Слова материнської мови – це для поета: *крик любови, сміх і радість немовляти, гімн величний, гімн звитяг, клеті орлій, буря крові, пісня*

рвійна, пісня колискова, матері уста [1:79, 80]. Три слова – *Мати, Вітчизна, Мила* – з усією повнотою ніжності, сили, простоти й любові звучать, як наголошує поет, лише рідною мовою. У своїй синівській вірності рідному слову І. Багрянний мав чимало великих попередників, серед яких поряд із Шевченком був, зокрема, П. Куліш, котрий стверджував невмирущість українського народу духовною величчю та безсмертям його мови [3]. Полум'яним патріотизмом і закоханістю в рідне слово, жагучим бажанням бачити свій край серед активних будівничих світової цивілізації, умінням утілити свої високі думи й почуття в довершене художнє слово Багрянний-поет зайняв почесне місце в когорті найславетніших співців України.

Мова поезії Івана Багряного, у тому числі поеми “Золотий бумеранг”, містить зовні прості, але позначені несподіваним накладанням близьких понять перифрастичні образи (див.: *шлях – в Гелладу з Арктики проспект, мова – матері уста* і т. ін.). Асоціативно зближує поет людину й простір, у якому вона знаходиться: *лице* (тобто зведений у вись погляд) – *зеніт, коса – цвітінь, руки – моря синь*, а також *мова людини – буря крові, крик любови* тощо. Подібні естетично спрямовані асоціації не тільки поглиблюють знання про сутність і зв'язок відповідних понять, а й зумовлюють “виникнення нових мовних знаків, мовних засобів” [5:137]. Створений поетичною уявою Івана Багряного словесний образ України збагатив художні засоби української мови – насамперед яскравими перифразами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багрянний І.* Золотий бумеранг: Вірші. Поеми. Роман у віршах. Сатира та інші поезії. – К., 1999.
2. *Багрянний Іван* // Енциклопедія українознавства / За заг. ред. проф. В. Кубійовича / Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 81.
3. *Калашник В.С.* Словесний образ рідної мови в поезії П. Куліша // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження: Доповіді та повідомлення наукової конференції. – Х., 1995. – С. 49–53.
4. *Регушевський Є.С.* Перифраз // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 2-

ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 471–472. **5.** Чабаненко В.А. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 132–137.

SUMMARY

The article describes periphrastic expressions as the principal tool of creating a verbal image of Ukraine in I. Bagriany's poem *The Golden Boomerang*.